

MERI, JÕGI, JÄRV, KAEV

59. Kui liivlased oma rahvusliku ärkamise ja uuestisünni romantikas valisid aastal 1923 liivi rahvuslipu värveks sini-valge-rohelise, sümboliseerides sellega oma koduranniku sinist merd, valget liiva ja rohelist metsa, siis ägedamad ja pateetilisemad neist tahtsid lipuvärviks ainult lihtsat ning vähesilmapaistvat sinist, põhjendusega, et kogu nende lihtne ja vähesilmapaistev elu oleneb ainuüksi merest, isegi selle viimase liivaribakese, mis neil kuival maal olemas, “maamehed” s.t. lätlased tahtvat võtta käest ära. Ja seda mitte ainult lipuvärvi puhul, vaid alati ja igalpool liivlane nimetab täie õigusega merd oma elatajaks ja teiseks koduks: sinna upub küll palju kalureid ja hukkub laevu, aga säält saame ka puha, mis meil on (L).

Vastavalt reaalelule meri seisab aukohal samuti liivi vanavara uneluste-elus ja usundilises teadvuses: merehaldjad moodustavad suurima rühma liivi haldjate peres, isegi kõik muud veehaldjad (näit. jõgede, järvede jne. haldjad) jäävad täiesti varju merehaldjate kõrval, kelledest mälestus on elav ja reljeefne kõigis ranniku külades veel tänapäev ja kelledega sageli on samastund kõik muudki veehaldjad, — merehaldjad representeerivad Liivis veehaldjaid üldse.

Kogu rannikul see haldjate rühm in corpore on tuttav nime all mererahvas = mjer-ro'uz (lvÜ) (Rouž-sõnakujuga esinevad vaheldumisi veel mitmed muud: ro'uz, ro'ust, ro'ud, ro'uvöd.), kelle olemasolust ja esinemisest on andmeid kõigist liivi küladest; ainult juhuslikult esineb selle kõrval paralleelselt ka nimi veerahvas = vjed-ro'uz (Pr, näit. Pr 249), mille all mõeldakse aga sedasama mererahvast. üksikuist mererahva liikmeist kahtlemata populaarseim ja ühtlasi armastetuim on “rannarahva suurim häätegija” (L) mere-ema = mjer-jema (lvÜ) ~ mjer-āma (Pr), kellest kah on teateid kõigist liivi küladest ja kelle pärisnimigi on teada: ta on “mereema Liž” (Pr 112 — vt. § 47) või “mere Griet” (V 183 — S. 25). Ning ah seda uhkust liivi raugakeste suis ja silmis, kui nad liigutatult väidavad: liivi rahvakest mereema pidavat oma rahvaks ja valitsevat ise siinset merd, kuna mujal olevat teised (vt. § 65). Kord juhuslikult öeldakse mereema asemel vee-ema = vjed-jema (*Sr); iseloomustav on ka tema nimetamine perenaiseks ja lossiemandaks (Pr 35). Mereema kõrval figureerib mereisa = mjer-iza (*V), alias veeisa = vjed-iza (*Dr 113 — vt. § 52), sest “kui on olemas juba ema, siis muidugi peab olema ka isa” (V); traditsioonilisem näib küll nimi mere-taat = mjer-tõt'i (L, Sr, Kr, Pr, V), esineb isegi mere-kuning = mjer-kēnig (Ir 9, Kr 52, Pr 116, Pr 223, Pr 239, V 187), neid olevat mitugi (Kr, Pr) ja ühe nimi neist olevat Lima'n Dīna (Pr 223) (Rahvusvaheline sõna liman tähendab teatavasti jõe deltat; vrđl. sellekõrval veel lt limens ~ limans ‘voll (bis zum Ende)’, ME. Dīna on Düūna (s.t. Väinajõgi) liivikeelses hääldamises, kus ü > i.). Muidugi on emal ja taadil siis ka lapsi, oma tütreid ja poegi, neitseid ja poisse (Pr), need on merelapsed = mjer-lapst (*Pr). Poegi mainitakse harva (Pr 132, V), seda sagedamini aga tütreid mitme nimega: mereema tütreid = mjer-jema tidard (Sr, Pr), merekuninga tütar = mjer-kēnig tidar (*Kr 52 = Mt 531), meretütred = mjer-tidard (Ii, Sr) ja kõige sagedamini mereneitsid (L, Ii, Sr, Ir, Kr, Pr, V, Kl), kord ka veeneitsi = vjed-

neitst (*Sr 9) ja mõnikord merenoorik = mjer jumprouv (Sr 23, Pr = lt jumprava 'die Jungfrau' < keskalasaksast laenatud, ME).

Selline siis on mererahva perekondlik koosseis. Muist vee- ja merehaldjate nimetusist esinevad veel enam-vähem juhuslikult merejumal (*L 14), vee jumalad (*Sr), merevaim (*Sr 51), veevaim (*Pr 113) ja õige sagedasti mereinimene = mjer-rišting (L, Pz 5, Sr 9, Ir Set, Pr 21, Sn 6, V 110, V 116, Kl 19, Kl 23 — vt S. 25 ja S. 27), milline nimetus on arusaadav, kuna mererahvast kujutellakse ju aina inimesina; kord esineb ka veeinimene (*Pr 246), teinekord veemees = vjed-miez (*Sr 132). Tüübiline näide uppunu muutumisest veehaldjaks on vaeslapse seletus, kuis merekuningas võtnud tema suplusel kinni ja viind oma lossi, kus ta saand lossipoja pruudiks (V 187 — vt. § 65, 2 red. XI J). Lääne-Liivi külades on astund merehaldjate asemele sagedasti katoliku Maarjaga ühenduses olev terminoloogia: mererahvas on maarjarahvas = mārī-roud (L 14, Pz 2 — vt. S. 25), mereemaks on maarjaema = mārī-jema (L, Ii, Sr, Kr, Pr 178) ehk lihtsalt Maarja = Mārī (L, Ii, V 183) ja mereneitseid nimetatakse maarjaneitseiks = mārī-neitsōd (L 14, L 23, L 63, Pz 2, Ii), ligemalt vt. § 78 (S. 38) (Läti rahvalaules veehaldjaist sagedaimini esineb nagu liiviski mereema, mõnikord ka vee-ema (LD 9549, 30731, 30774), mereneitsid (LD 30686, 30772) ja kord isegi lainete ema (LD 30865). Ülevaadet läti veehaldjaist vt. Šm, LM 24—25 ja LPT 102; Zeiferte, LRV I 209; KV 1921, Nr. 8—9, lhk. 54. Veehaldjaist Eestis vt. Eisen, EM 1 97—107, EÜSA III 85—88 ja Näkiraamat 2 5—60. Kuna meie ja sugurahvaste veemütoloogiast on ilmud U. Holmbergi põhjalik monograafia "Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker", siis jäetakse alamal eesti paralleelid üksikasjalikumalt esitamata, juhtides mainitud teose vastavale päätükile (lhk. 160—190). Olgu mainitud veel eraldi läti veemütoloogia kohta, et võrdlemisi eesti-soome omaga see on hoopis arenemata ja pakub väga vähe materjali, igatahes senini veel vähem üleskirjutusi kui liivist.). Nimepidi tuntakse lõpuks ka sakslasilt kuulnud maksamerd = lēvar-mjer (L < saksa Lebermeer), kuid mida see tähendab, seda enam ei mäleteta, vanasti ikka kõneldud sellest (L). Saarlased kõnelnuvat ka maksameremeestest = maksamjer-mied (Sr), kuid liivlased nii ei ütlevat, vaid nimetavat selliseid mehi libahunteks (Sr). — Siin on tegu nimelt nõidade Bloksbergi-sõiduga (S. 156; FFC 25, S. 106), kusjuures Saaremaal võludepeost osavõtjaid nimetatakse teatavasti sageli just maksamerelisiks (Eisen, EM I 33—34.).

60. Pidades merehaldjaid oma suurimaiks häätegijaiks, on püütud olla siis nendegi vastu äärmiselt hääd ja aupaklikud ning võita nende poolehoidu meelehääandide ja ohvritega (Veehaldjaile ohverdamisist vt. Holmberg, Die Wassergottheiten, eriti lhk. 188—189.). Nii iseloomustav on asjaolu, et just merehaldjaile ohverdamisist on säilind võrdlemisi palju andmeid ja kujukaid kirjeldusi, kuna muile haldjaile ohverdamist mäletatakse kaugelt vähem ja udusemalt. — Juba Sjögren oma liivi-reisi aruandes (Записки РГО II 261: При начале путешествия льютъ въ море вино, въ воспоминание древнихъ жертвоприношений.) tähendab, et meresõidu eel valatakse merre viina "vanade ohverdamiste mälestuseks"; SjWied (LGr LXXV) sõnab täpsemalt: "Endlich pflegen Viele, wenn sie zur See irgend wohin fahren wollen, im Augenblick, wo sie die Fahrt antreten, erst Branntwein in die See zu giessen,

als Gabe für die Seemutter, damit sie das Meer bezähme” (Sama teadet refereerib ka Holmberg (WG 189), kes saand selle Castren’i kaudu (Nordische Reisen III 327).). Silmatorkav vahe avaldub liivlaste ja lätlaste suhtumises mere ja merehaldjate vastu: läti vanavara koguja Lerchis-Puškaitis on saand palju teateid igasugu haldjaile ohverdamisist Lätis, aga merehaldjaile ja nimelt just mereemale ohverdamise kohta esitab ta oma kogus (LP VII 376) ainult kolm teadet ja needki kõik põlvnevad liivi rannikult ning on liivlase üleskirjutusi. Kõigepäält kirjeldetakse uue paadi merrelaskmist: Mereemale ohverdetakse tihti. Seda olen ise näind. Oli tehtud valmis uus paat, mis võttis ette esimese meresõidu. Paadi juht tõmbas üles purjed, tõstis ankru, võttis pudeli viina, valas täis klaasi ja — ennekui ta ise või keegi muu katsunuks lonksu — valas täie merre. Mina küsisin: “Miks valatakse esimene lonks merre?” Ta vastas: “Esimene naps tuleb anda mereemale!” — LP VII 376 gg 1.

Ja seda mitte ainult uue paadi vettelaskmisel, vaid üldse merel purjetades, kui joodud napsi, siis antud mereemale kah oma tilk (vist esimene jah) — siis on ilus ilm ja hää tuul (Sr). Viina on ohverdet mereemale ka pühade aegu (Kr). Jutustaja ise näind Pitrög-külas, kuis lihavõtte hommikul vara mindud randa, valatud pudelist viina merre ja öeldud: “Võta nüüd, mereema, kui sulle antakse, ära võta siis, kui sulle ei anta !” — pärast sellist ohverdamist merele noored läind mäele laulma ja “linde äratama” (Kr, vt. § 16). Kes olnud sellised hääd ja ausad perenaised, need varemalt viind alati lihavõtte hommikul napsi, suhkrut ja saia mereemale randa vee sisse, igauks viind eraldi omaette (Pr). Lihavõtte hommikul ohverdamist teab ka Saarimaa: siis valatud merre viina sõnadega, las maarjaema või mereema joogu viina, ja tüdrukud visand taas saia merre üteldes, las mereema kah saagu valget leiba (Pr Saar Vir 92) (Seda Saarimaa teadet mainivad omakorda Holmberg, Die Wasser-gottheiten 189 ja Eisen EM I 105, III 63, Näkiraamat2 43.).

Lihavõtte kõrval teine tähtis moment on esimene kalaleminek kevadel. Kevadel esimest korda merele minnes visatakse nüüdki veel punase villase lõnga keeris merre, et mereema ja meretaat aimaksid palju kalu; vanad “randlased” s.t. liivlased palusid esimesel õhtul merele minnes ikka hardalt: “Armas meretaat, anna vaga merd ja hääd saaki!” — nende sõnadega astunud paati (L). Ka öeldakse kevadel esimest korda võrkega merele minnes nii, et “las meretaat (või jumal) võtku nüüd need võrgud oma kätte — enda käest ma heidan need nüüd ära vette, võtku nüüd jumal need oma varaks, oma hoolde” (Sr). Esimest korda merele minnes antakse merele mingi and — kas köieots, võrgutükk jne., — siis meri ei kiskuvat võrke katki ja kalapüük õnnestuvat hästi; anni viskamisel öeldakse: “Säh nüüd, mereema, ja anna taas meile” (V). Teinekord visatakse siis merre siidist lõnga ohvriks mereemale. Öeldes, võtku ta see lõng, ärgu võtku mu võtke; samuti visatakse võrkele kolm peotäit ristteelt toodud liiva sõnadega: “Pool minule, pool sulle” (Kr). Esimest kalaleminekut kevadel kirjeldab ka Saarimaa: siis vanasti antud merele siidi (Saarimaa kirjutab küll zid’, kuid on enam kui kahtlane, kas on siin tegu siidiga, vaid väikese komistusega üleskirjutuses: vist on öeldud ja mõeldud siin küll sõna zied s.t. and, ohver (vt. § 16).) ja öeldud: “Võta siid ja ära võta minu võrke!” (Kl Saar Vir 92).

Nagu kalale minnes, nii annetatatakse merele ka kalalt tulles. Kui veetakse võrgud välja, siis visatakse ikka mõni peotäis silke merre tagasi ja kajakaile (Sr), et õnnistus merest ei lõpeks.

Traditsiooniline on mereemale ohverdamine tormi aegu. Kui mingi paat või laev olnud hukkumas suure tormi käes, siis visatud merre kanamuna või midagi muud, mis olnud aga käepärast, kiireks ohvriks mereemale, et mereema ei vihastuks, et inimhinged pääseksid eluga randa; sageli valatud tormi käes merre viina mereemale, et ta annaks andeks, — ja tõesti, siis jäänd vaiksemaks ning lained alanend (Kr). Selle vastu, kui merel olnud vaga, nii et purjek pole liikund, ja tahetud tuult, siis taoteldud tuult vilisteleemisega, kuna muidu merel vilistamine on suur patt (Ii — vrld. § 38). Ohverdamist tormi aegu kirjeldab ka Lerchis-Puškaitis oma liivi korrespondendi andmeil: kord väga täis laetud laev jäänd tormi kätte; lained tõusnud kole kõrgele, nii et meestel tulnud sõita nõnda-ütelda vee all; siis vanim laevur seletand, mereema tahtvat saada küll mingisugust ohvrit, ja ta ise visandki kohe tühja tõrvapange merre; kõik jõudnud õnnelikult randa (LP VII 376 gg 2). Teinekord üks vigurivänt läind kaaslasiga kalule, merel aga tõusnud torm, ja kalurid pidand sõudma randa tagasi; et jõuda õnnelikult randa, see mees kogu aja meelitand mereema sõnadega: “Mereema laulab kui mesilane, sumiseb kui mesilinnukene!” niipea aga kui nad jõudnud kuivale maale, mees nagu kättemaksuks pahvatand: “Möirga nüüd, sa va karuema! tahtis neelda minu hinge!” (LP VII 376 gg 3) (Vrld. LD 30780: Merel on meri mu ema, rannal on ta — nõiamoor.).

Merel ohverdamine on tingitud lõpuks veel kartusest, et muidu merelt võidak saada igasugu nahahaigusi, kärnu, paiseid, vistrikke, vinne jne. (Vt. Holmberg, Die Wassergottheiten 165, 185—187, eriti lhk. 187 “kus viidatakse selle kombe germaani algupäralt, ja lhk. 271, kus mainitakse Hästesko seletust keskaja elemendiõpetusest.). Enne kui meri pole veel “õitsnud” (tekkitand kollakas valgeid vahu jugasid ranna man jaanipäeva eel), ei tohita üldse meres supelda ega pesta: siis hakkab kindlasti mingi haigus külge (Kr, Pr, V). Ja siis esimest korda merre suplema või pesema minnes visatakse ikka mingi and, punast lõnga näituseks, mereemale merre, et mingi tõi ei tuleks selga (Pz). Esimest korda kevadel supeldes kisutakse oma särgist kolm lõnga (või üks lõng) ja visatakse merre üteldes: “Mere-ema, säh, ma annan sulle zied = anni, ära lase mulle mingit haigust pääle” (Kr) ehk: “Mere-ema, võta sa see lõng ja ära. pane mulle tänavu suvel kärnu pääle” (Kr). See olevat põline komme; mereema tahtvat siis suplejalt andi, talle peab siis antama; kui midagi ei anta, siis mereema saadab suplejale kindlasti mõne haiguse selga, kui aga antakse talle midagi, kas lõngatükikene, rahakopik või nõnda edasi, punast lõnga sagedaimini ikka visatakse, siis suplejal polevat midagi viga (Kr). Seda punast lõngatükki merre visates öeldakse ikka, võtku vee-ema või mere-ema see lõngake omale “häädamaks”, s.t. meelehääks ja ärgu saatku halba (Sr). Ja emad õpetavad lapsi alatasa, visaku need esimest korda merre minnes midagi vette, kas mõni lõng oma riiete küljest, mõni pulgake või mis saavad aga kätte, — mere-natt (vt. § 73) — maarjaema — mereema tahtvat küll mingisugust andi, siis ta ei tegevat neile mingisugust halba ega saatvat ühtki haigust selga (Kr). Saarimaa teab samasugust

ohverdamist ka viimase supluse puhul: sisemaalased visand viimast korda meres supeldes raha vette mereemale (Kl Saar Vir 92). Niisama oluvad vanasti põline komme, et ka “võõras vees”, võõras kohas suplema või pesema minnes süljatud enne kolm korda vette, — siis ei hakkavat kärnu ega paiseid külge (V).

61. Senini oleme käsitelnud pääasjalikult inimeste reaalsel vahekorda merega, nüüd tuleb siirduda mere enese ja ta elanikkude sisemise elu-olu ja tegevuse manu, tuleb siirduda merehaldjate irreaaalsesse maailma. — Elu meres vastab täiesti elule maa pääl. Mererahvas on oma välimuselt kui ka sisemiselt olemuselt ja tegevuselt täitsa inimesi. Aga siiski, üks sort mererahvast olevat isemoodi — sellised poolinimest-poolkala (Sr Saar Vir 92, Pr 35, V 115); neist kalasavalisi st pikemalt alamal vaarao laste puhul (§ 68). Mererahvas elab täiesti niisama nagu meie: nad teevad pulmi, käivad kirikus jumalateenistusel, elavad oma tubades, taludes ja losses, neil on suured aiad ja puha; nad olevat sellised pühad inimesed — väga hääd ja muile alati abivalmis; ka imeilusad olevat nemad ja ei suutvat kannatada mingit muret ega nuttu; mitmed neist olevat abiellund inimestega kuival maal, ja nende järeletulijad elavat veel praegugi meie keskel (Pr, vt. Pr 156 — § 76). Vaat mõnikord sa kuuled, nagu heliseks või kajaks midagi kaugel vaiksel merel, — siis veerahvas läheb jumalateenistusele; sa mõistad, säääl meres kutsutakse ju kah niisama nagu siin kellade helinaga palvele ja maetakse hingekellaga (Pr). Mererahvas jutustand, kuis mitu ja mitu korda laevade ankrud lõhkund neil väravad ära, nad võivat teha halba ka vastu, keerda näit. paadid ümber jne., kuid nemad ei tegevat seda, sest selline ankruheit olevat juhuslik, tahtmatu, seda ei tehtavat meelega (Pr). üks mereema või perenaine öelnud, et temal ankur virutand ilusaima õunapuu puruks nii et... ja olnud kole kahju; kuid see kõik juhtunuvat ainult kogemata, ja sellepärast ta pole teind halba vastu, keelnud oma poegagi, et see ei tohiks teha; ja lõppude lõpuks tal polnuvatki veel nii suurt häda kui mere lossi emandal, kellele vajund just värava ette üks suur laev, et olnud palju tööd, enne kui saadud värav valla (Pr 35 = S. 23). üldse need suured laevad ja ankrud on peletand mererahva ära (Kr), kõneldakse isegi sellest, et mereema on jätnud maha oma rahvakese ja läind siit merest kuhugi mujale (ligemalt vt. § 65, US. 131); enne Ilmasõda vanad raugad arutelnud omavahel tihti: ei ole enam endisi aegu, mereema pole enam meie meres, sellepärast see meri lainetab aina nii koledasti, et hukkub palju kalureid, kuid kalu pole võrkes kuigi palju (Kr). Süüdi selles olevat osalt ka noorema põlve usuta ja aupaklikkuseta inimesed, kes vihastavat aina mererahvast (Pr).

MERETAADI AU HAAVAMINE (S. 23)

Paaditäis kalureid olnud silguvõrkega merel öö otsa. Mehed kõneldud ajaviiteks mererahvast. Nooremad naernud ja pilgand, see kõik olevat ainult vanarahva loba ja ebausku, — kui nad saaksid kätte mõne mererahvast, nad peksaksid selle läbi. Vanemad küll hoiatand ja manitsend, ärgu nii kõneldagu, kuid mida see aidand. Nüüd hommikul mehed hakand vedama võrke merest paati. Kaks võrku nad saand üles, kolmas aga olnud nii raske, nii raske, et kuidagi pole jaksatud tõmmata seda paati. Suure vaevaga nad saand võrgu vee-

pinnale ja silmand sääl pikki halle juukseid, et meestel hakand kole hirm ja nad pole teadnud, mis teha. Juba nad sikutand välja inimpää, juba kogu inimene olnud näha... ja juba nad tahtnud peaaegu lasta võrgu vette tagasi hirmu pärast, et... Sääl aga sõnand see vanamees: “Ärge laske mind tagasi, ma tahan teha teiega, meremehed, ühe kokkuleppe.” Noh, eks nad siis tõstnud tema paati. Vanamees öelnud: “Teie täna öösel pilkasite ja naersite mind. Neist noortest mul kahju ei olegi, aga teile, vanad mehed, tahan ütelda, et kuni teie olete elus ja kuni mina olen elus, ülipikalt meri on rikas kaladest ja teie käsi käib hästi. Kuid seda ei tea, kuis läheb neil noortel; nemad on noored ja meil (mererahval) kah tulevad nooremad pääle, — ei tea, kuis saavad nemad hakkama üksteisega.” Siis ta kõnelnud veel nii: “Vaadake ise. — Niisama nagu maa pääl on linnad ja inimesed, nõnda ka siin vee all, niisama elame ka meie. Nagu maa pääl on sõjamehed, nii ka meres vee all on sõdureid ja nii ka meie läheme sõtta üksteise vastu, võitma muid kuningaid. Kuid need noored sääl maa pääl ei taha enam austada korralikult mererahvast, nagu nad teiegi paadis meid täna öösel pilkasid. Meie sõjamehed, kes on valvel vahi pääl, kuulevad seda. Ja kui teie elate nõnda edasi, küll teie siis saate näha veel halbu aegu!” Neid olnud viis meest sääl paadis. Siis meretaat ütelnud ühele vanale: “Sina sured, kui kalu on veel küllalt meres, ja sa saad süüa oma kõhu täis, aga sinu lapselapsed näevad siin rannas nälga.” Vanemad kalurid hakand siis paluma, et miks nõnda, miks nõnda. — “Sellepärast on see nõnda, et teie ei pea enam vanu kombeid nagu kord ja kohus. Noh, nüüd ma olen teile ütelnud: kui teie mererahvast küllalt ei austa, siis hästi ei lähe.” Pärast seda ta käsknud lasta end merre tagasi. Ta olnud vana kuning. Liman Dīna olnud ta nimi; mõlema öla pääl olnud tal suured toredad merekarbid (paletid!) ja üks olnud rinnas (auraha!), — selline olnud see merekuning. — Pr 223.

Käsitus mere mitmest valitsejast on täiesti üldine: igal merel on oma kuningas (Kr, Pr, V), ja need kuningad sõdivadki omavahel (Pr). Kuningaiks on sageli ka mereema pojad, kuna mereema ise valitseb ranniku merd (ligemalt vt. § 65, S. 25). Näitena, kui moodsad ja täpsed on fantaasiapildid merekuningaist, esinegu järgmine lugu.

MEREKUNINGA KROONIMINE (S. 23)

Kolm inimpõlve (ja nimelt 110 aastat) tagasi olnud kord kevadel Pitrõg-külast neli meest merel ühes paadis, üks neist meestest olnud vana Šimō Indrōk (nagu jutustaja veel selgesti mäletab). Võrke merre heites nad kuulnud sellist kummalist kõminat, nagu kumiseks midagi meres. Nad silmitsend igale-poole ega ole näind midagi, kuid kõma kuulnud selgesti. Siis tõusnud nende paadist umbes süld maad eemal veest välja selline valge mees, nagu valge mantel ümber, roheline kroon pääs ja üheksa tulejuga otsekui küünalt pää pääl. Kalurid ehmund niivõrd, et pidand kukkuma peaaegu pikali paati; kaks kalurit nimelt olnudki ülal, kuna teised kaks magand. Ülalolijad äratand nüüd ka magajad imet vaatama ja seletand, et nüüd muudkui võrgud vaja vedada paati ja sõuda ruttu-ruttu randa. Kuni nad sääl säädnud ja “tellind” neid võrke, see imelik inimene tõusnud teist korda vee pääle.

Kalurid kõik aina värisend hirmust: nüüd oleme sellisel kohal, kus jumal ei taha kalastamist. Ja kui see kuju tõusnud kolmat korda vee pääle, siis mehed otse nutnud. Siis aga tõusnud veest üles üks teine niisama valge inimene, kuna esimene kadund, ja see seletand: “Ärge kartke! meie kuningat kroonitakse praegu. Nii nagu teie elate maa pääl, nii ka meie vee all: meil kah on kuningad ja puha. Kalastage aga päälegi õnnelikult hommikuni, kalu te saate palju ja olete õnnemehed täna öösel. Ja kui tulete taas merre kalale, siis heitke võrgud jälle siia vette, saate aina palju kalu.” — Hommikul meestel olnud niipalju kalu, et paat jõudnud vaevaga randa. — Pr 239 (Vrdl. Holzmayer, Osiliana I 25: Merre-vaim, erscheint zuweilen auf dem Wasser mit einem Licht (Pöide)).

MEREEMA ANNAB KALU (S. 23)

Riiglased tulnud kalastama Vaid-külla, nende seas ka vana Roudiín. Sel olnud alati kalu enam kui muil. Kord ta pole tahtnud minna kaasa, hoolimata kutseist, ja öelnud lõpuks: “Noh, ma annan siis oma kübara teile pähe kaasa.”

Kaaslased läind merele, lasknud võrgud vette ja jäänd ööseks manu magama. Sääl tulnud mereema paadi manu, katsund kübarat ja öelnud: “Vana Roudiíni kübar on küll, aga vana Roudiíni ennast ei ole. — Noh, hommikul teil kalu siiski saab olema.” Mereema läind taas ära, pole kõneldud muud midagi. Hommikul neil olnud palju kalu.

Mees, kellel olnud sel ööl Roudiíni kübar pääs, olnud Vaid-külast, pole olnud riiglane ja tema jutustandki seda lugu. Sellepärast vanad kalamehed öelnud aina, kui kalu pole olnud, vaid tühjad võrgud, et oleks nüüd ainult vana Roudiíni kübar — küll siis kalu saaks. — Kr 97.

Üldisemalt on küll vastupidi kui äsja esitet loos: mere-rahva nägemine merel ei ennusta hääd, vaid pigem paha (Vrdl. Holmberg, Die Wassergottheiten 167.); kui mitte muud, siis vähemalt suurt tuult ja tormi on oodata, kui nähakse hiilgavate soomustega mereinimest (V 100) või paariti hõljuvat mererahvast (Kl 12) või noorat (vt. § 64) ehk merineitsit (Kr 282, Pr) või vaarao laste hulka (Ii, Kl — ligemalt vt. § 68). Kui nähakse mereväge, siis nägija ei tohi mingi hinna eest kõnelda sellest merel oma kaaslasile üht sõnakestki (Sr Saar Vir 92, Kr): kes ütleb või näitab neid teisele, see upub; alles kui jõutakse randa, siis võidakse jutustada, mida nähtud (Kr). Et hoiduda ähvardavast hädaohust, siis visatakse kohe, kui nähakse merel mõnd sellist olevust, neile vette mingi and = zied; kui pole muud käepärast, siis kas või peotäis tubakatki; mõnikord visatud ka aerupulk või midagi muud (Kr). Järgnegu paar lugu merehaldjate nägemisest.

MEREL EI KÕNELDA SEST, MIDA NÄHTUD (S. 26)

Kaks kalurit olnud merel silguvõrke vedamas, üks näind mereneitsit, teine pole näind, kuis see noora (vt. § 64) tõusnud veepinnale. Nägijal olnud kole hirm, kuid ta kuulnud varem oma isalt, et sellisel korral vaja visata merre mõni and = zied. Tal muud pole olnud kohe nii ruttu käepärast, siis ta võtnud pungast tubakat ühe peotäie ja visand selle merre. Ning sellepärast temal pole juhtund mingit õnnetust. Nad vedand kahekesi võrgud kohe välja ja sõudnud ruttu randa. Pärast tulnud kohe torm. Merel kalur pole öelnud kaaslasele sõnagi; see imestand küll, miks mees visand tubakat merre. Ent kui ta seletanuks merel, siis torm saanuks nad merel kätte. — Kr 282.

HIILGAVA SOOMUSEGA MEREINIMENE (S. 27)

Paar aastat tagasi Matson Siroš (= Sergius Madisson) sõitnud kolme mehekesi äärmiselt kalu täis laetud paadiga Riiga. Vanad inimesed öelnud juba ette, et liiaks täis laetud laev ei tähenda kunagi hääd, vaid toob ikka õnnetust (vrld. LP VII 376 — vt. § 60). Nad purjetand kogu tee hästi ja jõudnud juba Riia ligi. Korraga nad näind kedagi inimest seisvat merel poolenisti veest väljas. Nad arvand, et see on keegi hädaline, ja purjetand ligemale. Nad näind selgesti, milline hallikas valge nahk olnud sel inimesel, hiiland nagu kalal, otsekui oleksid soomused pääl, kuid nägu olnud inimese moodi. Kui nad jõudnud ligi, siis see mereinimene kadund ära. Keegi neist öelnud: “Nüüd tuleb tormi; kui nähakse mereinimest, siis on alati tormi!” Ja tõesti tulnudki selline torm, et nad hädavaevalt saand Riiga, pidand jääma peaaegu merele. Vanainimesed öelnud alati varemalt: kui mererahvas tuleb vee pääle, siis tuleb tormi. — V 110.

MERERAHVAS PAARITI HÖLJUMAS JA KILKAMAS (S. 27)

Kuolka-külas eland vana rätsep Kleimań, kes hangeldand suveti lestakaladega Windau pool, kaaslaseks kingsepp Pritš Lounits. Kord nad purjetand Kiuv-nana (Kivinina, säälpool Libau'd viis penikoormat) kohta ja jäänd sinna paigale. Rätsep läind randa, kuna kingsepp jäänd laevale, olnud paadi päras teki all varjus ja kuulnud säääl, nagu killkaks paadi kõrval inimesi. Ta tulnud teki alt välja vaatama ja näind meres inimesi hõljumas paariti käest kinni mees ja naine. Kingsepp läind hirmuga paadi teki alla tagasi ega ole julgend liigah-tudagi, olnud teine noor mees alles kah veel. Vana rätsep tulnud laevale tagasi, näind kaaslase hirmund ja küsind põhjusi. See jutustand, ta näinuvat merel inimesi kahekesi koos killkamas ja pesemas vees. Rätsep seletand, et see pole mingi ime, need olevat mere-rahvas, sellel kohal juhtuvat seda alata; kui nad tantsivad või pesevad vee pääl, siis tulevat tormi. Nad sõudnud kohe randa ja vedand paadi kaldale. Teisel päeval olnudki selline torm, et murdnud puha segi. — Kl 12.

Kuigi mererahvast on küllalt nähtud ja küllalt kuuldud tema elust-olust, siiski ei ole päris selge, kes see mererahvas päriselt on ja kuis ta on “sugenend” s.t. tekkind, millisele küsimusele vastatakse erinevalt; võta kinni (“otsi sitta”), kuis see mererahvas ja kõik need mereneitsid on tekkind, kes seda teab (Ii); teised arvavad, et mererahvas on sugenend Punamerre uppund vaarao sõjaväest (vt. § 68); kolmandad oletavad, et mererahvaks moonduvad üldse kõik uppunud ja sellepärast just mererahvas ei olevatki halb (Kl). Teatud sugulus ja side haldjate ja surnute vahel (vt. § 8) paljastub Liivis võib-olla veenvaimalt just merehaldjate ja merre uppunute ühtesulamises, mida illustreerivad mitmed lood, olgugi et teiselt poolt uppunud jäävad sageli kummitelena ka iseseisvalt ja püsivad liivlase teadvuses surnuma (vt. § 95) või taas seginevad teiste, näit. veehaldjatega (vt. § 45). Väga tabavalt haldjate ja surnute suhet iseloomustavad järgmised lood (vt. ka S. 25 — § 65, 2. red. XI J).

VEERAHVA LOSSI HUKKUMINE (S. 23 + 55)

Teisel suviste pühal üks naine läind Kuolka-külla sugulaste poole käima. Tee pääl ta istund puhkama ühele randa välja uhtud palgile, mis olnud täis merekarpe ja kivistusi, et olnud kohe näha — palk on magand meres kaua aega. Naine söönd säääl raasike leiba ja vaadand niisama, äkki märgand: kaks pisikest plikat istund kah säälsamas tema kõrval. Tema küsind: “Hääd lapsed, kust te olete tulnud?” Lapsed nutnud ja kaevand, nende loss olevat lõhutud ära, nüüd nemad pidavat jooksuma ja ajelema niisama, kus aga saab. Naine päring, kus see loss neil siis on. — “Ah, meie loss oli just säääl kohal, kuhu hakatakse tegema praegu Kuolka tuletorni (ergo, 1860. aastais, jutustaja ise mäletab kah vähe seda ehitamist). Kui nad hakkasid paiskama neid kive merre, siis nad viskasid kivid otse meie lossile pääle.” Nüüd nad ehitavat uut lossi, kaks versta tuletornist eemal. Siis vananaine küsind, kuis need lapsed sinna saand, ja üks vastand: “Meie elame nüüd veerahvaga üheskoos. Minu taat oli kapten ja tema omandus oli see hukkund laev siin rannal. Laeva nimi oli Kõl ja isa enda nimi oli Indrek Klark, pärit Inglismaalt. Meie laev hukkus siin kohal, ja siis isa tegi koos veerahvaga siia uue lossi. Säääl olid meil kõik õunaaiad ja roosiaiad, kuid nüüd pole enam midagi, kuni ehitatakse ja tehakse uuesti.” Ja see pisem tütrekene aina nutnud, nutnud, kuna suurem plika jutustand. Naine murdnud kakku ja pakkund lastele ka süüa, kuid nad ütelnud: “Teie leiba me ei söö, see meile ei maitse.” Säääl äkki nad hü pand üles ja kadund merre, kleidid olnud neil otsekui tiivad. Naine näind veel, kuis nad istund säääl meres, pisikesed valged pääd olnud neil. Siis naine nutnud kah päätäie ja tõusnud üles palgilt, et minna edasi, — see palk olnud kah nende lossist, üleni täis karpe. — Pr 249.

UPPUND POEG VIIB KERJAVA ISA MERERAHVA MÕISASSE (S. 23)

(Liivlase üleskirjutet ja nähtavasti ilustet lugu.)

Üks vanamees Zēn-talust (Kl ja M vahel) käind kerjamas mööda küli ja tulnud nüüd koju piki randa. Naine olnud tal surnud, poeg sõitnud kaptenina merel ja pidand alul küll isa

üleval, kuid juba kolm aastat vanake polnud kuulnud pojast enam midagi, läind jala Riiga ja saand teada, et poeg on uppund. Nii ta siis tulnud oma kerjakotiga, istund teel maha ja nutnud, et ta on nõnda üksi. Sääl pannud keegi kergelt käe õlale talle ja küsind: “Vanaisa, mis sa nutad?” — Ta tõstnud silmad ja näind kolme ilusat neitsit; üks kõnelnud temaga, kaks püsind selja taga. Vanamees küsind: “Kes teie olete? kas inglid taevast või? Ma veel nii ilusaid inimesi pole näind oma elus!” Ei, nad ei olevat inglid, vaid samuti inimesed nagu vanataat, aga ainult sest “õndsast maast” (vt. § 82).

Neitsite palvel vanamees jutustand oma kurva saatuse, ja üks neist rahustand teda: “Vanataat, ära muretse, sinu poeg on elus ja veel täna sa näed teda.” Vana pole uskund, kuid neitsi kinnitand oma sõnu, võtnud enda ümbert nagu palaka, pannud vanakesele pää alla ja lasknud teda magama heita. Kohe mees uinundki magama, kuid niipalju ta näind veel enne, kuis neitsid kadund merre. Need olnud mereneitsid, nad läind oma koju, sääl meres olnud ka vanamehe poeg, ja see kõnelev neitsi olnud poja naine. Koju jõudnud, ta öelnud kohe oma mehele (s.t. vanamehe pojale), pangu see hobused ette ja sõitku magavale isale järgi. Poeg rakendand kaks suurt sinist hobust ja sõitnud kolme neiuga kohe isa manu. Pojanaine samuti kui enne pannud vanal käe õlale ja öelnud: “Tõuse üles, taat, ja söida kaasa.”

Vana ärgand ega ole saand aru, mis see on, arvand, et need on vaimud, keda ta näeb, kuid poeg olnud kah tõega. Vana ajand vastu, pole tahtnud istuda vankrile, aga soostund lõpuks siiski. Hobuseil olnud selline karv (s.t. värv) nagu merelaineil. Vana istund vankrile, muud läind jala kõrval. Naine öelnud oma mehele: “Prits, hoia enam paremale: meie tee läheb mööda põhjavajund laevast.” (See olnud üks saksa laev “Julli-Annā”, mis vajund otse Kuolka ninna.)

Nad jõudnud koju. Väravavaht avand värava. Olnud selline loss, et vanal pää seda nähes hakand pööritama. Ta küsind pojalt, kuis see saand siia, ja poeg jutustand. — Ta istund laeval, kui nad sõitnud Riist Saksamaale. Siinpool Kuolka-nina ta näind imeilusaid naisi meres. Kui ta kuu aja pärast tulnud Saksamaalt tagasi, neitsid olnud taas säälsamas, õhtuhämaras nad ujund ümber laeva ja laulnud imeilusasti. Ta arvand, et need on kukkund vette ja tahavad laevale. Ta ulatand käe üle parda, — kohe üks neitsi haarand käe ja vedand tema merre. Nõnda ta siis sattund siia, see olevat tema mõisa ja see ta naine. Esimesed kolm nädalat olnud rasked, siis olnud maaelust veel kahju, kuid kolme nädala pärast tulnud preester, ja kui see õnnistand tema ära, sest ajast pääle ta ei tahtvat maisest elust enam teadagi.

Ka vanamees alul kurvastand. Kuid kolme nädala järele tulnud temagi manu preester, ja pärast seda ka vanamees pole tahtnud maast midagi teada. Esiteks enne seda vana kahjatsend, et tal jäänd koju tiinu alla kaks tukatit ja kolm taaldrit, kuid poeg andnud isale terve punga kuldraha ja öelnud, ärgu muretsegu. Samuti isa tahtnud anda sugulasile teada, kuhu ta jäänd. Siis nad pannud kirja pudelisse ja lasknud merre valla, — Kuolka mehed

saand selle pudeli kätte ja lugend. Pärast vanamehel unund meelest kogu maine elu. Tema kerjakoti leidnud rannalt vana Tiššiin ja söönd selle sisu, vanameest hardasti mälestades, ilusasti tühjaks. — Kr 292 (Pr).

SURNUD EMA VIIB OMA LAPSE VEE ALLA (S. 23+ 51)

Ühel mehel surnud naine ära ja ta võtnud teise naise. Pisikene plika olnud järele jäänd vaeslastest suurim, ja võõrasema andnud selle ühe peremehe manu karja. Perenaine olnud väga halb ja laps leinand väga oma ema. ühel pühapäeval ta olnud karjas suure jõe või mere ääres. Ta nutnud väga ja jäänd viimaks magama, lehmad heitnud kah magama. Siis ta kuulnud, kuis hakatud meres või säääl jões helistama kella, — just nõndasama nagu helistet siis, kui maetud ta ema. Laps hakand taas nutma ja näind, kuis tulnud ta ema, andnud talle peotäie kuldraha ja seletand, meres olevat para j asti tema ema matus. Tütar nutnud koledasti ja pidand ema kinni. Ema öelnud: “Nüüd ma ei saa midagi teha su hääks, aga pärast matuseid, siis ma kõnelen, vast sa pääsed siia.”

Pärast ema tulnudki tagasi, toond plikale valged kleidid ja öelnud: “Ehi end nüüd riidesse, mul pole aega sind ehtida. Ja siis kohe, kui hakkavad need kellad helisema, siis sa mine mööda mu jälgi jõkke või sinna merre sisse.” Nõnda siis laps teind ja läindki vee alla. Säääl olnud suur mõisa, aid ümber, säääl ta siis eland. Vahetevahel ta tulnud vaatama oma väikest venda, kui see olnud karjas. Võõrasemal olnud väga häämeel, et plika uppund ära. Siis tüdrukukene õpetand venda, las see kah hästi palugu ja nutku, siis tema kah saavat vee alla. Ning vend saand tõesti nõndasama vee alla elama. — Pr 117.

ABIELUST MERENEITSIGA SÜNDIND LAPSED (S. 23)

(Liivlase enda redigeeritud ja tugevasti stiililiselt ilustet ülestähendus.
Vrdl. Undine lugu § 63.)

Kaks pisikest tütarlast karjatand rannal lambaid. Üks neist olnud “oma enda ema tütar”, teine aga võõrastütar. Merest tõusnud selline jäme naine, tulnud laste manu, andnud saia ja kaubelnud neid omale karjaseiks. Üks vastand, tema küll ei võivat minna, temal olevat nii hüva ema hodus, kes saatvat teda igal hommikul karja. Kuid teine vastand, tema ema olevat sumud, võõrasema ainult riidlevat temaga igal hommikul ja õhtul, tema mõtlevad kül oma aruga, et ta on teind hästi, aga ometi aina riieldavat temaga. Jäme naine paitand teda kallistades ja kutsund endaga kaasa. Ning laps läindki. Nad sumand merre sisse, naine võtnud plika kainlasse. Laps pole näind, kül sügavale nad sumand, kuid siis nad olnud kuldse lossi värava ees, mis avatud, ja nemad läind sisse. Olnud väga ilus mõisa õunaaia. Vaeslapsele antud kohe süüa ja uued riided.

Kui laps nii olnud säääl vähekese aega, sis tulnud teisest toast üks naine lumivalgeis ilusais riideis. See olnud lapse ema. Ta paitand ja suudelnud oma tütart, võtnud sülle ja küsind,

kuis käib maa pääl ka ta poja — plikakese venna — käsi. Tütarlaps vastand, sellelgi olevat raske: ta pidavat karjatama iga päev jõe kaldal hobuseid siis, kui muud magavad lõunaund, ja nädala pärast vend pidavat minema koos teistega heinamaiale niitima. Ema vastand, et vaja päästa poegki, ja jutustand tütrele, ta olevat mereinimesi, see vana jäme naine olevat tüdrukukese enda vanaema. Neitsina ta supelnud iga päev koos teistega jõe silla kohal vees ja näind säääl ka tütre isa, kellele ta läind naiseks. Alul (kõik läind hästi, kuid pärast mees hakand õrritama teda, ta läind nuttes jõe kaldale, ja tema vanemad viind ta siis enda manu tagasi. See mõisa olevat ta vanemate oma, ja nüüd nad jäävat mõlemad siia elama.

Siis nad hakand valvama poisikest. Esimesel päeval nad jäänd vähe hiljaks, — poisikene läind parajasti hobustega koju. Teisel päeval nad läind natuke varem. Kuid isa aimand, et asi pole korras: just niisama nagu kadund ta esimene naine, nii kadund nüüd ka tütar. Ja sellepärast isa andnud poisikesele kaasa väikese laskeriista ja öelnud, et kui ta näeb jõe poolt tulevat inimesi, siis muudkui lasku. Mererahvas aga jäänd jõekaldale ja saatnud poisikese manu ainult õe kutsuma teda mererahva sekka ema ja vanavanemate manu. Õde jutustand oma hääd elu ja rääkind, kuis mererahval olevat see suur au — lüüa laksu vanataadi ja vanaema käele. Poiss seletand vastu, et kuidas ta saab minna — isal jäävad hobused valla ja lähevad nissu, õde öelnud, ärgu muretsegu nisu pärast, kuna tal endal on praegu korbased käed ja tuulest, veest, külmast lõhkised jalad, — säääl ta aga saavat jalga pehmed valged kingad nagu õelgi. Vend pole tahtnud minna veelgi. Siis õde kutsund teda ühes sillale, kus ta näinuvat enne üht suurt kala, ja käsknud venda astuda vette püüdma seda kala. Niipea kui poiss astund vette, tulnud ema, haarand ühest käest, õde teisest käest, ja viind tema ära. Poiss vähe karjatand. Isa kuulnud, joosnud kaldale, olnud ent juba hilja, — kõik olnud kadund...

Poisikene viidud mõisasse, antud talle kaks ilusat suurt hobust, vanker ja veel palju muud, et tal ei oleks igav. Esimesed päevad poiss nutnud küll vähekese, kuid pärast olnud väga õnnelik ja öelnud, et ta ei lähe enam kunagi tagasi. Ühel päeval ta küsind, kas taati ei võiks tuua kah siia, kuid seda pole lubatud, sest et see kiusand oma naist. Paari nädala pärast poisikene pole tahtnud enam isagi mitte. Mõne aasta pärast mererahvas andnud poisikesele pisikese paadi, millega ta võiks purjetada merel. Ta tahtnud purjetada isa vaatama, kuid vanaisa keelnud seda tegemast, kuni poiss pole viisteist aastat vana, senini isa tundvat teda veel ära, kuid pärast mitte. Kui poisikene olnud kolmeteistkümne aastane, siis nad läind kaugele ema sugulaste manu külla ja eland säääl poolteist aastat. Kui nad tulnud taas koju ja poiss saand viisteist aastat vanaks, siis vanaisa andnud talle oma õnnistuse ja öelnud: “Nüüd sa oled päris mereinimene ja kui tahad, nüüd võid minna vaatama oma isa — tema sind enam ei tunne!”

Saand õnnistuse vanaisalt, poiss pole tahtnudki näha enam isa, kuid läind siiski. Esimest korda ta läind salaja vaatama. Isa kündnud põllul ja sügand pääd. Pojal pole olnud vähe- matki kaastunnet, — vanaisa öelnud, et need olevat halvad inimeised, kes elavad maa pääl. Poiss läind tagasi oma paadikesega ja jutustand nähtut emale ja õele. Mõne aja pärast

poiss läind taas, jätnud paadi jõe kaldale. Isa istund talus. Poeg teretand “häd päeva” ja küsind nagu külainimene, kas pole hobuseid müüa. Isa vastand, et peab müüma jah, raha olevat vaja. Poiss öelnud: “Mõni aasta tagasi ma olin sinu man. Siis sa olid veel nii priske, — kuis oled jäänd nüüd nii nõrgaks ja vanaks?” Isa imestand, kuis võõras olnud tema man — ta ei tundvat külameest põrmugi — ja jutustand oma suure mure siis võõra päälekäimisel, kes käsknud aga kõnelda vaid tõtt.

Peremees aland: “Mul oli naine — see suri ära.” — “Kuhu sa ta matsid siis?” — “Hauda.” — “Ära ainult peta, kõnele tõtt!” — “Järele jäid poeg ja tütar.” — “Kus need on?” — “Surid ka mõlemad ära.” — “Miks nad siis surid? kas sellepärast, et võõrasema käis nendega väga halvasti ümber?” — “Kust sa tead seda, noorisand?” — “Miks ma ei tea, kui olen sinu pojaga ühes.” — “Ah, saaksin veel näha oma poega!”

Siis poeg noomind isa, et see petnud, ja avaldand enda, seletand isale, et selle naine ja tütagi elavad, naine saatnud talle pungatäie kulda, ta teadvat mehe puudust. Poeg pannud rahapunga lauale, pakkund isale kätt ja öelnud: “Nüüd ma sind änam vaatama ei tule, aga aja sa see nõiamoor talust välja (s.t. võõrasema), muidu sa ise ka veel lähed hukka.” Isa palund küll poega jääma, kuid see vastand, et ta ei tule enam, tal polevat isast kahju.

Poiss läind ema, õe ja teiste manu, eland õnnelikult edasi ega ole tulnud enam kunagi vaatama isa, pole nimetand enam ta nimegi mitte. Isa aga seisnud iga päev jõe ja mere rannal, oodand poega murega, ent pole teda ära oodand ja surnudki mure kätte. — Kr 287 (< Pr).

Peab rõhutama, et viimased esitet lugudest, liiati veel liivlaste eneste kirjutet ja kaunistet, kannavad väga kahtlast kunstlikku ilmet: siin on palju subjektiivset fantaasiat ning palju rahvaraamatute literaarsetki sentimentalismi ja romantismi järelmõju, siin on kuhjatud kokku rändmotiive isegi muinasjuttude repertuaarist ning siin on sikutet see kõik üsna juhuslikult mererahva sildi alla — lihtsalt selleks, et meeldida muistendite kogujale, kellest on pandud tähele, et teda sellised asjad eriti huvitavad. Nende ridade kirjutaja on hoomand oma kogumisreisil alatasa, kuis keeleobjektid annavad lugudele teatud ilme, paigutavad muistendi teatud atmosfääri, seovad sündmustiku teatud mõistetega sageli ainult selleks, et teha sellega meeled küsitelijale. Sellised individuaalsed, niioelda momendist tingitud ümberpaigutused ja lisandused sünnitavad tihti kuriooslikke konglomeraate, mille illustreerimiseks esitagem lisaks eelmisile veel üks liivlase enda üleskirjutet ja tugevat kunstlikku mõjutust sisaldav jutustus tühja asustamata Rootsimaa koloniseerimisest, mis on kisutud ühendusse Liivi rannikul esineva Rootsi kohanimega, mererahvaga, balti mere-meeste armastet jutukangelaste nimedega jne., mille ridadest tungib liiakski päätetükkivalt esile praegusaja materialistlik, ainult rahast ja rikkusest huvitet massipsükoloogia ning mille päälkirjaks on pandud lühidalt “Nor” — tjah, vist küll ainult sellepärast, et nende ridade kirjutaja kogus parajasti just andmeid mereneitsi kahtlusiäratava nimetuse noora kohta (vt. § 64). Olgu see muistend ühtlasi tüübiliseks näiteks praegusaja modernimast

mütoloogilisest loomingust massis ning näiteks selle loomingu virrvarrilisest päädpööratavusest.

KAPTENIPOJA SEIKLUSI MEREL JA MAAL (S. 23)

Kord Ruotš'il (s.t. Rootsi talu peremehel, V) olnud väga ilus tütar. Sel ajal hukkund Ruotš-talu kohal üks laev. Laeva kaptenil olnud poeg ka ühes. Pool meeskonnast päästetud ära, pooled mehed uppund. Ja säääl Ruotš-talus olnud need päästetud, ning kapteni poeg tahtnud kosida Ruotš tütart. Kuid tütre vanemad pole luband lapsel minna ilma pääle hulkuma, ja see kapteni poeg läind oma teed.

Kui ta nüüd läind nõnda murelikult oma teed, siis istund säääl rannal selline ilus neid ja öelnud, võtku poiss tema endale naiseks. Poiss näind küll, et see neid selline isemoodi on, kuid ilus olnud ta ka ja poiss võtnudki tema laevale kaasa. Nad hakand sõudma paadiga laeva manu. Olnud ilus vaga ilm. Nende liginedes laevale vesi hakand aga vahutama, et olnud üsna valge ilma vähemagi tuuleta, ja visand selle paadi ümber. Vee vahutamine olnud selle nõrõ sõjavägi, kes tulnud merepõhjast neitsile vastu, keda neitsi ise tellind endale vastu, et ta saaks selle poisi omale. Kui ka see Ruotš-talu tütar läinukski poisile naiseks, ometi see nõr saanuks poisi endale.

Merepõhjas neil olnud vastus sellised kuldsed hobused ja vanker, ning pole läind tundigi aega, kui ta olnud nõr lossi värava ees, Selle nõr isal olnud ainult poeg ja tütar. Oma riigi ta jagand nende vahel ära: tütrele andnud selle osa, mis on siinpool Nana (= Kuolka maanina) ja pojale ta andnud osa säälpool Nana (s.t. Riialahe). Aga see poeg olnud kõsane (vihane) sõsara pääle, sest tema osa olnud pisem õe osast. Poja sõjavägi olnud ka vähem kui tema õel, kuid tema olnud taas rikkam, nagu ju ikka on, et kes pisem, see lihavam (rasvasem).

Kapteni poeg tüdinend väga ära säääl vee all, olnud otsekui haige — küllap ta polnud harjund veealuse eluga. Ta ütelnud oma naisele, et tema peab küll visti surema, ta tundvat iseendast, et kaua ta enam ei ela. Noh, naine kõnelnud siis oma isale kah, et asi pole enam joores, ta mees tahtvat surra. Isa taas vastand, olgu päälegi, küll kõik läheb hästi, las ta ainult harjugu ja kodunegu, kõik läheb hästi.

Siis nendel sündind pisikene poiss. Need nõrõ targad ennustand, sest kasvavat väga tark mees, kes saavat suure koha, sest ta sündinuvat "maainimesest". Vanaisa öelnud, las nad natukene ainult oodaku, ta vaadanuvat juba valmis hää koha nende jaoks. Ta vaadand valmis nimelt maa teiselpool merd, kus pole olnud mitte üht inimestki. Vana võtnud veel pojaltki sõjaväge ja läind väimehega kõigepäält vaatama. Ja see maa olnud praegune Rootsimaa.

Nad läind nüüd siis eestkätt vaatama seda maad, kas säääl tõesti pole ühtki inimeist. Nad otsind kõige sõjaväega läbi kogu maa ja tõesti — kedagi pole olnud. Nüüd nad hakand

ehitama maju, sest puid olnud säääl väga palju. (Merepõhjas nõr lossis kõik puud olnud kuldsed.) Vana tahtnud, et enne kõike tehtaks kirik. Seest ja väljastpoolt see kirik ilustet toredate merekarbikesiga. Vanad laevamehed, kes Kuolkas seda lugu jutustand, on veel ise näind seda kinkut. Altaril ümber olnud väga ilus kuldklaasine tiik, kust käind läbi merevesi, — sinna nende sugu tulnud jumalateenistusele. Kui see kirik saand valmis, siis hakatud ehitama suurt maja tööliste jaoks ja kõige lõpuks ehitet loss. Öiti nad töötand enam kui päeviti. Ka sinna lossi tehtud suur ilus kuldne tiik, kuhu tulnud nende sugu. Kõik need kallid asjad nad toond merepõhjast.

Kui nüüd kõik olnud valmis, siis see poeg kirjutand oma isale (= kapte-nile) Hollandisse kirja, et ta on veel elus, ja palund saata talle Hollandist inimesi ja laevameistreid, sest ta tahtvat ehitada laevu, kuid ei saavat kuidagi. Siis see kapten hankind inimesi ja meistreid ning saatnud sinna. Ja kui nad jõudnud pärale, see isa ise ja need meistrid, siis nad imetelnud väga seda rikkust ja ilu, mis säääl olnud.

Aga see naise (= nõr) isa öelnud väimehele nõnda: “Mitte midagi sina ära hakka tegema oma pääst; kuni mina olen elus, küsi minu käest igakord nõu, sest vaata — kala on väikene ja kõige pisem kala on tark: ta teab, milline ilm homme tuleb. Meie oleme mererahvas ja oleme kalade valitsejad. Maarahvas on suured inimesed. Nad on targad maa asjus, kuid mere asjus nad ei ole targad. Neile on vaja kedagi, kes õpetaks neid mere asjus ja sellepärast ära tee midagi, mida sa minult pole küsind!”

Väimees öelnud siis äiale, et nüüd need inimesed on jõudnud pärale, nüüd ta tahab ehitada üheskoos kolm laeva — talle endale, naisele ja pajale. Vana kostnud: “Hästi, homme ma sulle ütlen. Ehitada sa võid: raha ja kulda sul ei puudu, mul seisab veel kolm kambrit täis kulda ja hõbedat.” Teisel hommikul väi läind taas äia manu küsima. Vana olnud tellind enda juurde sellise inseneri või kes see olnud, ja see öelnud vahepääl (“üle öö”), et neid laevu võivat teha küll. See kõige targem veemes olnud kutsutud kah sinna ja see öelnud nõnda: “Sinu poeg on kõige noorem — selle jaoks sa hakka ehitama laeva hommikul. Sinu naine on vanem — sellele hakka tegema lõunaajal. Sina ise oled kõige vanem — endale alga ehitama õhtul.”

Ning siis need meistrid hakand töhe, saagind puid, mida säääl olnud küllalt. Nad teind need kolm laeva nii üht moodi, nagu oluksid need ühest vormist. Ühe päevaga need kolm laeva olnud valmis purjede ja kõigega, mis iganes vaja. Pardad kõigil kolmel laeval olnud kuldsed. Samal päeval need laevad lastud ka merre. Ja siis ta sõitnud kohe Hollandisse ning toond oma vanemad ära. Säääl ta saand varustet kah igasugu asjega — terase, nahkade ja kõigega, — ta isal, kui rikkal mehel, olnud palju vara. Ning pärast nad kõik säääl Rootsi-maal eland väga rikkasti. Mujalt nad sinna inimesi pole toond kui ainult Hollandist. Pärast sinna sugenend ka poode ja varaaitu ja igasugu häädamat.

Kui kõik (olnud valmis, siis nad (kes?) pidand oma pulma, ja säääl pulmas olnud niipalju mererahvast, et neid olnud täis kõik maa ja puud. Kes teab, vast veel praegugi on merepõhjas

kulda ja kõike rikkust ning mererahvas elab rikkalikult. Sel kaptenipojal olnud nimeks Sandõr Narovitš ja sel vanal veemehel olnud nimeks Juri Kaspõr. Kui need surnud ära, siis nende haudele pandud mälestuseks kuldsambad. Vanad laevamehed ise veel näind neid sambaid, kuid siis need olnud juba nii vanad ja mustad, et pole hiiland enam põrmugi. — Sr 132.

62. Kuna meri koondab enesele kogu liivlase tähelepanu ja muud veekogud ei mängi rannikul peaaegu mingit rolli, siis on arusaadav, et merehaldjate taha jäävad hoopis varju kõiksugu muude vete haldjad, kelledest ei teata pajatada midagi pääle paari lookese. Väidetakse küll, et ka igal järvel olevat oma vaht = vakt' (Pr), kuid ligemad andmed neist vahtest puuduvad; ainult Baža-järve vahi nimeks teatakse olevat Suur Ants ja ta tütre nimeks Il'dža (Pr 257), kuna Pisikene Ants olnuvat taas kuradi sulaseks (Pr — vrđl. eestiski "kavala Antsu" nime vanapagana lugudes). Järvede kohta teatakse lisaks veel nende ühest kohast teise rändamise lugusid (S. 243, vrđl. FFC 25, S. 89). Jõgedel olevat niisama oma vahid (Pr); ka lastehirmutisena esineb nimi jõemee = jo'ug-miez (Pr), kuna ühenduses Pitrõg-jõega esineb nimi jõgede-kaevaja = jogid-kõvaji (Pr 246).

Ainult lastehirmutisena eksisteerib ka kaevuema = kouv-jema (Pr, V), kes olevat suur karvane naine (V) ja kellega peletetakse lapsi kaevu mant eemale (Pr, V) (Ka läti dainades esineb kord jõeema kõrvu mereemaga (LD 30890):

Jõeema, mereema, hoiä minu vellekesi,
tuuleema, lükka tasa valgeid purjekesi.

Paaris dainas mainitakse isegi Koivajõe-ema (LD 7500, 30685). Vt ka Šm, LM 24; Eisein, EM I 105 ja EÜSA III 85, 88.).

JÕGEDE-KAEVAJA (S. 28 B + 215)

Rannas olnud vanasti ka jõgede-kaevaja — suur pikk mees, rohelised riided seljas. — Oma kolm inimpõlve tagasi olnud siin kord selline suur vihm, et ujutand üle kõik põllud, kartulavaod olnud puha vett täis. Siis vana Dēl'ak-talu (Pr) peremees läind kaevama oma põllult üht kraavikest Pitrõg-jõkke, et vesi jookseks maha ega mädandaks kartulaid ära. Kaevand kraavi valmis, ta läind vaatama randa, kas see jõgi ise jookseb ka puhtasti merre või on temagi täis ummistund. Ta tõusnud liivakünkale ja näind, kuis üks hirmus suur mees kaevand rannas jõe sängi. Siin samas külas olnud üks kole pikk mees, keda kutsutud Suur-Petriks. Peremees pidand kaevajat selleks Petriks ja astund ligemale, mõtelnud veel endamisi, kuis see laisk Peeter tulnud nüüd järsku jõge kaevama. Liginedes ta näind: see polnud Peeter, rohelised riided seljas. Ta teretand võõrast: "Hääd hommikut!" See vastand: "Täna mul pole hääd hommikut; sa näed ju küll, kuis ma olen töötand, et särk seljas märg!" Ta näidand särki ja siis peremees märgand, et tal olnud selline hallikas karv ihul, pole olnud päris puhas nahk. Siis kaevaja õpetand peremeest: "Nõnda ära sa kunagi tee

tööd! Enne tule tee jõgi puhtaks, et vesi hästi jookseks, ja alles siis lase vesi maha ka kartulapõllult. Kui mina ei hoolitseks selle jõe ette, siis oleks sul juba ammu nälg majas. Aga minu venna kaladele on kah jõgi teeks: ühed lähevad, teised tulevad mööda jõge, nad tulevad soojenduma jõkke, kui meres on neil külm.” Siis ta saatnud peremehe koju. Samal ajal keegi mees sõitnud Koštrõg-küla poolt ja näind oma silmaga selgesti, kuis vana Dēl’ak läind (koju, kuna see teine mees visand veel vahvasti kolm-neli labidatäit. Liginev sõitja pöörnud silmad vähekeseks mere poole, — kaevaja olnud kadund! Pärast vanad mehed arutelnud omavahel: see olnud kas raha või taas selline veeinimene, kes hoolitseb, et veed hästi voolaksid; venna kalade pärast ta hoiab vetevoolu “selge” s.t. puhta ja korras. — Pr 246.

JÄRVEVAHT SUUR-ANTS (S. 28 C)

Üks neitsi olnud kevadel karjas. Tal kadund kaks lehma ära ja ta läind otsima neid metsa, huiland ja kutsund — keegi huiland vastu. Ta läind hääle järele edasi ja jõudnud Baža-jõe kaldale, — säääl astund jõest välja selline suur mees. Tüdruk küsind: “Armas külamees, kas sa pole näind siin lehmi?” — “Lehmi ma näind ei ole, kuid ma võin ütelda sulle küll, kus nad on. Aga teine kord, kui su lehmad kaovad ära, ära siis nii kõvasti huilga: sul on niisamasugune kõlav hääle nagu mu pisikesel Il’dža’l, kes läks külla mett tooma. Nüüd sa mine läbi selle metsa: säääl niidus su lehmad magavad.” Tüdruk näind mehel suuri hambaid, tal hakand nagu hirm ja ta küsind: “Vanataat, kuidas sind hüütakse?” — “Mina olen Suur-Ants, järvevaht, kes valvab järve.” Siis tüdruk läind lehmade järele ja näind minnes, kuis tulnud mööda teed pisikenä naisterahvas, suur paun käes; see suur mees läind vastu, võtnud naisterahva sülle ja pauna kah oma kätte (see olnud nagu ta tütar), siis nad mõlemad kadund sinna Baža-silla alla ära. Tüdruk rutand kõigi oma lehmega koju. — Pr 257.